

ROMULUS ÉS REMUS VEIIBEN

RUNG ÁDÁM

ELTE Bölcsészettudományi Kar Latin Tanszék, tanársegéd

rung.adam@btk.elte.hu

ORCID 0000-0003-0710-7372

Romulus and Remus in Veii

Much has been written in Classics about the relationship between early Rome and the Etruscans, from scholarly articles to secondary school textbooks. Inspired in part by recent research in archaeogenetics, this article argues for the feasibility of an approach which sees Rome and its northern neighbours as political subsystems of the same cultural unit instead of interacting as separate cultural entities. As an example of that, if one reads the early archaeological material of Veii, an Etruscan city neighbouring Rome, and the Roman origin stories transmitted in Latin literature as products of the same culture (temporarily disregarding the linguistic-ethnic divide between the two cities that became so important later on), one can shed light on the vast scale of possible interpretations which could develop in both directions.

Keywords: early Rome, Roman myth, meta-historiography, Livy, Etruscans, ethnicity in antiquity, Veii, heroon, casa Romuli

■ Az etruszkokról mindenki tudja, hogy „rejtélyesek” és hogy „nagy hatással voltak a rómaiakra”. Ezek az állítások az antik történelemnek abban a keretrendszerében, amelyben ma értjük és tanítjuk azt, tulajdonképpen igazak. Amikor alább új szempontokat és feltételezéseket vonok be az értékelésükbe, korántsem biztos, hogy azok nemcsak árnyalják, hanem meg is cáfolják őket. Azt viszont igyekszem majd megmutatni, hogy van értelme megvizsgálni, hogy ugyanazokat az antikvitástól ránk hagyott és egyre szaporodó tényeket, amelyek e mögött a két állítás mögött állnak, nem lehet-e más igaz történetekbe is rendezni. Természetesen klasszika-filológusként nem célom itt, hogy egy széles körű, részletes historiográfiai érvelésbe bocsátkozzam. Ehelyett a hagyományos nagy narratíva szövegvilága és az annak talán eddigi legjelentősebb aláásását jelentő új tényező rövid ismertetése után egy esettanulmány, a legdélebbi etruszk városállam, Veii régészeti örökségének értelmezése kapcsán igyekszem megmutatni, mire lehet jó, ha megkockáztatjuk az elszakadást attól, amit a rómaiak és az etruszkok viszonyáról gondolni szoktunk.

A régi történet

Először is tekintsük át bővebben is azt a narratívát, amelynek az átértékelését ez a cikk javasolja. Ehhez egyfajta nulladik, még az ellenkező irányba tett lépésként azt javaslom, egyszerűsítsük eggyé a két fenti axiómát: az etruszkok a rómaiak számára azért különösek egyrészt és máshonnan nem elérhető tudás forrásai másrészt, mert alapvetően mások, mint ők. Ha van is a két külön állításnak további tartalma ezen kívül, ezen írás kultúratudományos és metahistoriográfiai szempontjából ez az, ami a legjelentősebb metszetük.

Az etruszkok tehát a rómaiak északi szomszédai, akik a mai Toszkánában, Umbriában és Lazio északi részén éltek, illetve fénykorukban telepeket létesítettek mind a mai Lombardiában és Venetóban, mind Campaniában; valamint, leginkább az etruszk származású Tarquinius-dinasztia és a hagyomány szerint a legkorábbi időktől¹ jelentős vallási befolyásuk révén, többé-kevésbé kiterjesztették befolyásukat magára Rómára is.

Az eredetükről két alapvető, néha egymással is kombinált elbeszélés létezett az antikvitásban, amelyek a modern kutatásban is gyakran újjáélednek valamilyen formában. Voltak, akik szerint az etruszkok az itáliai föld őslakosai, és mint ilyenek, a Balkán-félsziget rejtélyes őslakosainak, a pelaszognak a rokonai, ezáltal pedig

¹ Liviusnál már Romulus is átvesz bizonyos etruszk szokásokat: I. 8.3 és Timothy J. CORNELL, *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars, c. 1000–264 BC* (London: Routledge, 1995), 167, <https://doi.org/10.4324/9780203821107>. Itt kell hangsúlyoznom, hogy mekkora hatással volt erre a cikkre Cornell e könyvének az etruszk-római viszonyról foglalkozó fejezete (151–172), amely, óvatosabb megfogalmazásai ellenére, nagyban megelőlegezte az alább említendő régészeti eredményeket, valamint az én rájuk épülő „új történetemet” is.

megelőzték a rómaiak őseit az Appennini-félszigeten.² Ezzel a gondolattal gyakran társul a kultúrájuknak valamiféle ősi idő maradványaként való értelmezése: eszerint a történet szerint is érthető az etruszk nők görög szempontból különleges helyzete³ az „indoeurópai” bevándorlás vagy valamelyik gazdasági-kulturális forradalom által elsöpört matriarchális, vagy legalábbis kevésbé apajogú fázis kulturális fossziliájaként.

A másik történet, amellyel lépten-nyomon találkozunk mind az antik anyagban, mind a modern értelmezőknél, az az etruszkok kis-ázsiai eredetéé. Hérodotos szerint a tyrrhének, ahogy ő hívja őket, a kis-ázsiai Lydiából érkező gyarmatosítók, akik (a görög gyarmatosítás rendje és módja szerint kisorsoltatva) egy élelmiszer-hiányos időszak elől menekülve kerültek Itáliába.⁴ Ennek a mítosznak nagy hatása van a klasszikus római irodalomra: Vergilius például azonosnak tekinti az etruszkokat a lydekkel, gyakran így is nevezi őket. Az etruszkokkal kapcsolatban felmerülő egyes sztereotípiák ráadásul, Vergiliusnál és másoknál is, sok esetben inkább tűnnek a klasszikus görög irodalomban a perzsa háborúk hatására kialakult⁵ „gazdag, szenvedélyes, elpuhult keleti ember” típusa lecsapódásának, mint a valós etruszkok reprezentációjának.⁶

Ezek a történetek, bármennyire is eltérnek egymástól, abban megegyeznek, hogy az etruszk kultúra, sőt, akár az etruszk ember is, alapvetően eltér a rómainál (éppúgy, mint a görögötől) – és a történetíróknál annak az elbeszélésében van jelentőségük, hogy a kezdetben élénk kulturális csere árnyékában, és egyre inkább felváltva azt, a növekvő Róma és az etruszk városok között végül egyre jelentősebb konfliktusok alakultak ki.

Ezek talán legjelentősebbike volt a rómaiaknak még a királyok korára visszamenő konfliktusa a Tiberis északi partját ellenőrző Veiivel. Ez a viszály az ötödik században olyannyira kiéleződött, hogy a veibeliiek a század közepén a római Fabius-nemzettség egy híján összes férfitagját kiirtották, amikor a római állam őket bírta meg az északi helyzet rendezésével;⁷ a század végére pedig a rómaiak, úgy tűnik, már elke-

² A klasszikus antik elbeszélés: HALIKARNASSOSI DIONYSIOS, *Rhómaiké archaiologia* I. 17–30.

³ Ezt a témát már magam is említettem korábban: RUNG Ádám, „Aeneas, az etruszk antihős”, in BÁRÁNY István et al., *Studia classica: Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből*, 261–288 (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015), 270–271, hivatkozásokkal.

⁴ HÉRODOTOS, *Historiai* I, 94; egy modern „keleti” elmélet: Robert Stephen Paul BEEKES, *The Origin of the Etruscans* (Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2003).

⁵ Edith HALL, *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy* (Oxford: Clarendon Press, 1991).

⁶ Maria Beatrice BITTARELLO, „The Construction of Etruscan »Otherness« in Latin Literature”, *Greece & Rome* 56, 2. sz. (2009): 211–233, különösen: 212–213 és 219, <https://doi.org/10.1017/S0017383509990052>.

⁷ LIVIUS, *Ab urbe condita* II, 48–50; OVIDIUS, *Fasti* II, 193–242; CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 311–313.

rülhetetlennek látták, hogy egyszer és mindenkorra leszámoljanak a folytonos fenyegetést jelentő szomszédvárral. Livius Veii ostromát a római társadalmat alapjaiban átformáló,⁸ szinte apokaliptikus küzdelemként írja le, helyenként nyilvánvalóan homérosi nyelven.⁹ Az ostrom tíz évig tart; csak egy rejtélyes jóslat beteljesítése, valamint az ostromlók különleges furfangja segítségével érhet véget;¹⁰ az ostromlott város asszonyai bénultan figyelik a falakról a kibontakozó tragédiát;¹¹ a győztesek pedig magukkal viszik mind a város (jellemzően gazdag) vagyonát, mind pedig kultuszait¹² – épp mint (a történet egyes változataiban) Diomédés a trójai Palladiont. A rómaiak végül győznek, a többi etruszk város pedig a következő kétszáz évben sorra római uralom alá kerül, ki így, ki úgy.¹³ A legutolsó helyzet, ahol egy közösség etruszk identitásának komoly szerepe lehetett, mégis egy másik ostrom volt, mégpedig az ifjú Octavianusszal szemben Antonius oldalára álló Perusiáé, i. e. 40-ben – amely a történetírók beszámolóí szerint a város elitjének kiirtásával, a feliratok tanúsága szerint pedig az etruszk nyelv ottani használatának drámai visszaesésével végződött.¹⁴ Ezek után a toszkán vidék a Birodalom egyik régiója lett a sok közül és az etruszkság már csak egy-egy északi eredetű római politikus *couleur locale*-jaként jelenik meg a forrásokban: a történetírók például Augustus fogalommá vált „kultuszminiszterének”, Maecenasnak, valamint a rövid, de hírhedt karriert befutott Otho császárnak a különös személyiségjegyeit is „keleti” származásuk felől igyekeznek bemutatni.¹⁵

Az etruszkok tehát, bárhonnan is jöttek, *mások*: az a sok jó dolog, amit a rómaiak tőlük kaptak, nem volt elég ahhoz, hogy áthidalja a két szomszédos etnikum kultúrája és érdekei közötti alapvető különbségeket – pedig ezek közé a kulturális javak

⁸ A rómaiak ezzel a (ha nem is tíz, de) több télen és nyáron át tartó ostrommal sértették meg először a „háborús szezon” régi itáliai konvencióját és – ezzel összefüggésben – ekkor vezettek be hadiadót is először az emiatt az otthoni ügyeiket elhanyagolni kényszerülő katonák kompenzálására (LIVIUS, *Ab urbe condita* IV, 59.11 és V, 2.1–12).

⁹ Uo., V, 1–23; Robert Maxwell OGILVIE, *A Commentary on Livy, Books 1–5* (Oxford: Clarendon Press, 1965), különösen: 628; RUNG Ádám, „Jóshány Rómában: Etnikai-vallási problémák és homérosi visszhangok Livius 5. könyvében”, *Studia Litteraria* 54, 1–2. sz. (2015): 52–66, <https://doi.org/10.37415/studia/2015/54/4072>.

¹⁰ LIVIUS, *Ab urbe condita* V, 15–16, illetve 21.8–9.

¹¹ Uo., 18.7–12.

¹² Uo., 21–22 és BITTARELLO, „The Construction...”, 219.

¹³ Guy BRADLEY, *Early Rome to 290 BC: The Beginnings of the City and the Rise of the Republic* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 309–311, <https://doi.org/10.1515/9780748629343>.

¹⁴ CASSIUS DIO, *Rhómaiké historia* XLVIII, 14.3–6; APPIANOS, *Bellum civile* V, 48–49; Elizabeth RAWSON, „Caesar, Etruria and the *Disciplina Etrusca*”, *The Journal of Roman Studies* 68 (1978): 132–152, 147, <https://doi.org/10.2307/299632>, hivatkozásokkal, illetve Giuliano és Larissa BONFANTE, *The Etruscan Language: An Introduction*, rev. ed. (Manchester, New York: Manchester University Press, 1983), 26.

¹⁵ BITTARELLO, „The Construction...”, 220–223.

közé tartoztak a római művészet kezdetei (például a veiibeli Vulca szobrai),¹⁶ a római politika egyes szimbólumai és a római viselet alapelemei (mint a rómaiak *togájaként* híressé vált félkör alakú gyapjúköpeny),¹⁷ a latin írás bizonyos vonásai,¹⁸ valamint a rómaiak később oly lényegesnek és jellegzetesnek tűnő vallásának egyes jelenségei is, különösen az előjelek értelmezése terén (amikor a római szerzők *jót* akarnak mondani az etruszkokról, akkor ez utóbbira szokták fölívni a figyelmet).¹⁹ Ezt a történetet tehát, mint szükségszerűen egyszerűsítő,²⁰ de alapvetően alkalmas keretet, nincs okunk elutasítani. Róma, bár részben éppen az északi szomszédaitól örökölt kulturális vívmányok felhasználásával, de végül mégis fölénk kerekedett, és mire a toszkánai városok újra fontossá válnak a világtörténelem szempontjából, az már a római világ romjain kialakuló és a latin egyik leánynyelvét beszélő itáliai középkor világában történt.

Az új történet

Mindaz az irodalmi, régészeti és antropológiai tudásanyag, amit a fenti nagy történet meggyökeresedése óta a humán tudományok felhalmoztak, kompatibilis azzal és inkább csak a hangsúlyait tolja el. Bejárta azonban a világsajtót nemrégiben egy olyan kutatási eredmény híre, amely, ha önmagában nem is, de az eddig a hagyományos történet keretei közé beépített és azt árnyaló tudományos diskurzussal együtt már felvetheti egy alapvetően új történet elmondásának igényét. Egy nemzetközi kutatócsoport ugyanis az ókori etruszk területeken és azokon kívül talált antik emberi maradványokon végzett genetikai vizsgálatokat, amelynek végkövetkeztetése pedig az volt, hogy a vizsgált „etruszk” személyek genetikai háttere általában megkülönböztethetetlen a többi egykorú itáliaiétól.²¹

Voltak persze különleges személyes sorsokról tanúskodó, kiugróan eltérő minták a leletek között, de sem a közép-európai, sem a közel-keleti eredetű szereplők jelenléte nem újdonság az ókori Közép-Itáliában – máshonnan is tudunk Rómát elfoglaló

¹⁶ LIVIUS, *Ab urbe condita* I, 56.1: *fabri ex Etruria*; Plinius, *Naturalis Historia*, 35.157: Vulca.

¹⁷ LIVIUS, *Ab urbe condita* I, 8.3; CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 171, hivatkozásokkal.

¹⁸ Például a görög gamma [k] hangértéke – ADAMIK Béla, *A latin nyelv története*, Apollo könyvtár 30 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2009), 115, hivatkozásokkal.

¹⁹ Például LIVIUS, *Ab urbe condita* V, 1.6 vagy RAWSON, „Caesar, Etruria...”

²⁰ Vö. például Massimo Pallottino híres megjegyzésével az etruszk kultúra kialakulásáról, miszerint az éppen olyan bonyolult folyamat lehetett, mint bármelyik modern európai nemzeté: *Az etruszkok*, ford. JÁSZAY Magda (Budapest: Gondolat Kiadó, 1980), 65.

²¹ Cosimo POSTH et al., „The Origin and Legacy of the Etruscans through a 2000-Year Archeogenomic Time Transect”, *Science Advances* 39, 7. sz. (2021), hozzáférés: 2022.04.24, <https://www.science.org/doi/epdf/10.1126/sciadv.abi7673>.

gallokról vagy Itáliában aktív görög és föníciai kereskedőkről.²² A nagy átlag azonban éppen azokat a nagy genetikai tendenciákat tükrözte, mint az antik itáliai népességek általában: ugyan nagy százalékban mutathatók ki olyan genetikai jegyek az etruszkoknál, amelyek végső soron keleti irányból kerülhettek Itáliába, ez azonban nem különbözteti meg őket egyik szomszédjuktól sem, hiszen e genetikai jegyek nagy részét valószínűleg ők is ugyanúgy az Európába érkező legelső, kelet-mediterrán származású, a korábbi vadászó-gyűjtögető európaiakhoz képest félelmetes létszámú földműves csoportoktól örökölték, mint az ókori rómaiak (és a mai európaiak többsége).

Még érdekesebb, hogy a genetikai örökségüknek azon a részén is osztoznak az etruszkok a szomszédaikkal, amely mögött egy, a kora bronzkorban Kelet-Európából érkezett népséget szokás feltételezni – ez pedig, mivel az indoeurópai nyelvek európai elterjedését más módszerekkel is erre az időszakra lehet tenni,²³ jó eséllyel azonos azzal a csoporttal, amely a latint és rokonságát Itáliába hozta. Ez viszont az antik itáliai etnikumok 19–20. századi értelmezésével egészen nehezen egyeztethető össze: régi igazság, hogy a populációk genetikai, kulturális, politikai és nyelvi identitása nem mindig vág egybe, de az, hogy az etruszkok közismerten nem indoeurópai nyelvük ellenére *egyáltalán nem* származnak kevésbé a – némi pongyolasággal akár „indoeurópaiaknak” is nevezhető – bronzkori jövevényektől, mint a rómaiak, az zavarba ejtő.

Szemben tehát minden eddigi, hasonló irányba mutató fejleménnyel, a népességek *biológiai*, a két későbbi nyelvterület benépesülésének történetében is jelentős párhuzamokat mutató azonossága olyasmi lehet, ami joggal billentheti át a helyzet értékelését egy új nyelvezet, egy új keretrendszer kifejlesztésének igénye felé – akkor is, ha később a két nép a saját önértelmezése szerint is áthatolhatatlanul különbözővé lett, utólag nehezen felderíthető kulturális változások hatására. Az az interakció ugyanis, amelyet a „hatással voltak egymásra”, vagy akár még a sokkal helyesebb „kulturális *koinét* alkottak”²⁴ kifejezés használata is implikál, jóformán értelmetlenné válik, hogyha a két népesség voltaképpen ugyanazokból az elemekből állt össze, és különbözőségeik kialakulását nem elsősorban a távoli régmúltjukban kell keresnünk, *mielőtt találkoztak*, hanem egy hozzánk több száz évvel közelebbi korban, *amikor elkülönöztek*. Az még a legszorosabb kölcsönhatásnál is erősebb kapcsolat ugyanis, ha – ahelyett, hogy egyik nép hozza az egyik nyelvet, a másik meg a másikat és ez nagy vonalakban így is marad – azzal van dolgunk, hogy a különböző nyelveket hozó

²² Uo., valamint BRADLEY, *Early Rome*, 296–301, illetve 47–80; ahogyan Aeneas története, az etruszkok keleti eredetének mítosza is lehet ezeknek a komoly népességmozgást nem, de kulturális cserét nagyon is jelentő kapcsolatoknak a lecsapódása.

²³ ADAMIK, *A latin nyelv története*, 35–46.

²⁴ Vö. CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 163–172, hivatkozásokkal.

népelemek először egy többnyelvű, városállamokra tagolt,²⁵ de jellemzően egységes kulturális kontinuumot hoztak létre, amelynek a későbbi „etnikai” megoszlása mindkét nyelv megjelenése után sok évszázaddal, és csak részben az eredeti megtelepedési viszonyok függvényében alakult ki. Alább azt igyekszem megmutatni egy esettanulmány segítségével, hogy milyen lehetőségek rejlenek a legutóbbi régészeti kutatások eddig többé-kevésbé a régi történetbe illesztett új eredményeiben, ha ennek az új történetnek a keretében értelmezzük őket.

A kunyhó

A fentebbi, kissé talán aránytalanul is hosszúra nyúlt szakaszon kívül egy korábbi cikkemben²⁶ is foglalkoztam már Veii ostromával, és ott is arra jutottam, hogy Livius homérosi ízű szövegében van valamiféle ambiguitás arra nézve, hogy a rómaiak jól döntöttek-e, amikor minden erejüket bevetve elpusztították a legközelebbi hozzájuk hasonló súlyú várost. Maguknak a homérosi visszhangoknak a beépítése is mutathat ebbe az irányba, hiszen a támadást kritizáló néptribunusok beszéde ugyanúgy emlékeztet a dicső Achilleus, mint a megszegyenült Thersités Agamemnón ellen intézett *Ilias*beli szavaira (pedig a mítosz egy másik szintjén éppen a rómaiakat vezető Camillus alakjának kellene megidéznie Achilleusét).²⁷ Az is Agamemnónnak Kalchasszal, a jóssal szembeni *hybris*ét juttatta eszembe, amikor a rómaiak, mivel egyetlen etruszk jóvendőmondó sem akar jósolni nekik, foglyul ejtenek egy veiiibeit, és őt kényszerítik erre – hogy aztán ne is higgyenek neki, amíg a szavait meg nem erősítik Delphoiból is.²⁸ Az V. könyvnek ráadásul a szerkezete is azt sejteti, hogy Veii elfoglalásának egy, a dicsőségaspektusához mérhető bűnaspektusa is volt a római hagyományban: a liviusi könyv első fele a Veii felett aratott római győzelmet, a második pedig a Róma felett aratott gall győzelmet írja le. Ezt a benyomást az is megerősíti, hogy bár Liviusnál nem, de a történet egy másik antik elbeszélésében a veiibeliek utolsó küldöttsége megátkozza a rómaiakat, hogy ugyanazt kapják vissza mástól, amit Veiiel tesznek.²⁹

E korábbi tanulmányban azt is kiemelttem, hogy a két város egykor közeli viszonyára más jelek is utalnak: a veii Iuno istennőnek az ostrom végén történő *evocatio*-ja, azaz áthívása Rómába igen specifikus, ritkán végzett szertartás, amelynek előfeltétele, hogy az ostromlott város vallási rendszere elég hasonló legyen Rómáéhoz ahhoz, hogy a rómaiak a korábbival azonos kultuszt ígérhessenek az istenségnek;³⁰

²⁵ Az *ethnos* szót az ókorban gyakran éppen a városállamokat *nem* alapító népeiségekre használták, lásd BRADLEY, *Early Rome*, 307.

²⁶ RUNG, „Jósháány Rómában”.

²⁷ Uo., 60–64, hivatkozásokkal.

²⁸ Uo., 59 és 62, hivatkozásokkal.

²⁹ Uo., 58, hivatkozásokkal; HALIKARNASSOSI DIONYSIOS, *Rhómaiké archaiologia* XII, 13.1–3.

³⁰ Uo., 57–58, hivatkozásokkal.

megemlítettem továbbá, hogy a legkorábbi név szerint ismert római képzőművészt, Vulcát is éppen Veiiből származtatja a hagyomány; valamint hogy Aeneas talán a Tiberis túloldalán is versenyben volt a közösség ősatyjának szerepéért.³¹ Van azonban valami, amivel a most összefoglalt tanulmányom megírása óta szembesültem, és ha jól értem, mindennél markánsabban mutatja meg a két város közötti vallási rokonságot, különösen, ha kihasználjuk az etruszk–római viszonytal kapcsolatos paradigmaváltás fent említett lehetőségét.

Nem marad ugyanis veii-beli párhuzam nélkül a rómaiak egyik legjellegzetesebb mítosza, a szintén egy korábbi cikkemben³² tárgyalt *casa Romulié* sem. Rómában mély tisztelet övezett egy, talán tényleg kora vaskori eredetű lakóházat, amely a Palatinus Cermalus vagy Germalus néven ismert, a Circus Maximus felé néző részén állt – és amely, bár több értelmezést kristályosított ki maga köré az idők során, elsősorban a római ősök egyszerű, rusztikus erényeit jelenítette meg az egyébként egyre fényesebb városképben. Ezt az anyagi értelemben vett tisztaságot a rómaiak (a görögök mellett) nem ritkán éppen az etruszkokkal szemben tartották fenn maguknak mint megkülönböztető „nemzeti” erényt: amikor Camillus az V. könyv végén szenvedélyes beszédével megakadályozza, hogy a gallok által lerombolt városukból a rómaiak a jobb állapotban maradt Veii-be költözzenek át, többek közt éppen „az alapító kunyhójára” hivatkozik mint Róma pótolhatatlanságának bizonyítékára.³³

És mégis, van odaát valami, ami nagyon is emlékeztet a római kunyhóra. A Veii-nek otthont adó fennsík déli csücskében (Piazza d’Armi), amelyet az etruszk város legrégebbi akropoliszának szokás azonosítani, található egy a régészek által *héróon*-nak nevezett komplexum. Ennek központi eleme egy melléklet nélküli, a korszakban (i. e. 9. sz.) nem tipikus módon hantolásos férfisír, amelyet közvetlenül egy apró kunyhóra utaló cölöplyukak vesznek körül, e köré pedig, a temetéssel nagyjából egy időben, egy jóval nagyobb kunyhó (vagy legalábbis kerítés), majd a 8. század végén egy fatemplom épült, amelyben még száz évig megőrződött a sírkunyhó is. A következő két évszázadban a „hős” sírja körüli területen, valószínűleg egy magát a leszármazottai közé számító arisztokrata család jóvoltából, reprezentatív lakó- és/vagy kultikus épületegyüttes szerveződött, mígnem az i. e. 5. század elején a déli településrészt kiürítették – talán éppen a Rómával szembeni konfliktus kiéleződése miatt.³⁴

Ha egy ismeretlen civilizáció emlékei között találnánk egymástól pár tíz kilométerre és pár száz évre egy egymást ilyen mértékben felidéző történet-leletegyüttes párt, akkor lehet, hogy még a nyers megfeleltetésük is megfordulna a fejünkben,

³¹ Uo., 57, hivatkozásokkal.

³² RUNG Ádám, „Romulus költözködései: A Casa Romuli értelmezései és a római mitológia”, *Ókor* 13, 1. sz. (2014): 32–39.

³³ LIVIUS, *Ab urbe condita* V, 53.8.

³⁴ Jacopo TABOLLI and Orlando CERASUOLO, *Veii* (Austin: University of Texas Press, 2019), „Introduction”, I, 1. és II, 5–6, <https://doi.org/10.7560/317259>. A kötet lapadatait itt és az alábbiakban e-könyv formátumának megfelelően hivatkozom – R. Á.

nemhogy az egymás segítségével való értelmezésük – a fenti „régí történet” miatt azonban itt nem ilyen nehéz kordában tartanunk az asszociációinkat. De én most, amint az előbb ígértem, nem rómaiakban és etruszkokban gondolkodom, hanem „tyrrhénekben”, ahogyan a Közép-Itáliával foglalkozó legkorábbi görög források nevezik a terület lakóit, valószínűleg nyelvtől függetlenül.³⁵ Nézzük meg tehát, hogy ennek milyen implikációi lehetnek a veiibeli leletegyüttes és a római történet értelmezésére.

Amint azt a vele foglalkozó cikkemben is említettem, Romulus kunyhójának leggyakoribb „jelentése” az irodalomban az ősi rómaiak önmagukra is kiterjedő szigorúságának, igénytelenségének hangsúlyozása. Ennek az ideológiának egy másik fontos korai dokumentuma a korai köztársaság úgynevezett tizenkét táblás törvényeinek az arisztokratikus reprezentációt, különösen a temetkezést szabályozó része,³⁶ amelynek hatása, amennyire ez az azóta is sűrűn beépített Róma területén lehetséges, régészeti is igazolható. A 4–5. századi Veii területén azonban ugyanúgy megcsappan a sok sírmelléklettel és látványos síremléssel bíró temetkezések száma, mint Rómában – ellentétben az északabbra fekvő etruszk városokkal, például már a közeli Caerével is.³⁷ Nem a kunyhó lenne tehát az egyetlen nyoma annak, hogy a későbbi római beszámolók szerint³⁸ athéni eredetű *modestia* nem kizárólag Róma városának sajátja volt, hanem éppen Veii lehetett az a testvérváros, amely azt vele együtt képviselte az itáliai félsziget kultúráján belül. Annál pedig elképzelni sem lehet „rómaibb” önellentmondást, hogy a régi idők nemes egyszerűségének kultusza talán éppen egy elit csoport kegyhelyéhez vagy történetéhez kötődött.

Még érdekesebb eredményekre juthatunk, ha a veiibeli szentélyt Romulus kunyhójának egy másik asszociációjával hozzuk kapcsolatba, Romulus és Remus testvérviszályával, illetve az utóbbi erőszakos halálával.³⁹ Propertius IV. 1. elégiája például, különös módon, kifejezetten *casa Reminek*, azaz ’Remus házának’ nevezi az emlékhelyet – és éppen ez az egyik római szöveg, amelyik, megelőlegezve a későbbi antropológiai olvasatokat, alapító áldozatként értelmezi Remus halálát.⁴⁰ Sőt, Liviusnál szerepel egy olyan változata Romulus apoteózisának is, amelyben meggyilkolják és darabokban, „országzerte” temetik el, mint az egyiptomi Osirist.⁴¹ Ez a két motívum felidéri a veií kunyhósírba a kor szokásaihoz képest rendkívüli módon eltemetett férfi sorsát, aki eszerint lehetett akár az ősi Itáliában Remus történetén kívül sem

³⁵ BRADLEY, *Early Rome*, 206–207 hivatkozásokkal.

³⁶ A törvénykönyvhöz általában lásd CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 272–292; BRADLEY, *Early Rome*, 254–259.

³⁷ CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 105–108 és 172; TABOLLI and CERASUOLO, *Veii*, II, 12.

³⁸ LIVIUS, *Ab urbe condita* III, 31.8.

³⁹ RUNG, „Romulus költözködései”, 37.

⁴⁰ Timothy Peter WISEMAN, *Remus: A Roman Myth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 125.

⁴¹ LIVIUS, *Ab urbe condita* I, 14.4; James George FRAZER, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (Ware: Wordsworth Editions, 1993), 378; CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 58–59.

ismeretlen módon feláldozott⁴² vagy rituális viadalban⁴³ elesett magas presztízsű személy is – ha pedig nem az volt (hanem például fiatalon elhunyt, de tettei vagy származása révén kiérdemelte a különleges temetést), később akkor is hozzákötődhetett a helyszínhez egy ilyen történet.

Problémának tűnhet, hogy a római kunyhó esetében sírról nem tudunk. Arról azonban igen, hogy időnként végeztek benne valamiféle tűzgyújtással járó szertartást, mivel a kunyhó egyszer emiatt égett le – folyt tehát itt is a Veiiben feltételezhetőhöz hasonló hőskultusz.⁴⁴ Ezen felül viszont a kunyhó belső berendezésével kapcsolatban leginkább *nem tudunk semmiről*. Amennyiben pedig az alapító hős testének vélelmezett vagy valós elhelyezése a közösség központi szent helyén, a temetkezésnek valamilyen különös módján történik, sőt, vallási szempontból talán *nem is számít temetkezésnek*, a „sír” hiánya a római forrásokból nem feltétlenül jelent negatív bizonyítékot, sem Romulus, sem (Propertius megfogalmazásából kiindulva) Remus személyét tekintve. Mert hát a *sírja*-e Déva vára Kóműves Kelemennének? Kétségkívül az *is*, de nem elsősorban az: az evilági alapító/építési áldozat éppen különös halála és „el(nem)temetése” révén válhat a közösség túlvilági védelmezőjévé, mint Romulus Quirinus istenné.⁴⁵ Az a párhuzam, amely a halálán nagyon is *jelölt* módon túllépő, a város központjában nyugvó (vagy virrasztó) hős/isten és a görög-római gondolkodásban szintén gyakran valamiféle védelmező szellemmé változó, és néha ugyancsak valamilyen házat formázó struktúrában, de jellemzően a városon kívül⁴⁶ örök nyugalomra helyezett *jelöletlen* halott között van, lehet, hogy kevésbé jelentős, mint a két helyzet közötti komoly hangsúlyeltolódás.

Látható tehát, hogy ha egymásra vonatkoztatjuk a szövegelemlekhez nem köthető veii belüli *héroónt* és reáliához már valószínűleg az ókorban is csak konvencionálisan kötött,⁴⁷ ezért inkább mitológiai motívumként jelentős *casa Romulit*, mindkettőre nézve rendkívül érdekes, és a mítosz, emlékhely és rítus viszonyára oly jellemzően kavargó értelmezési spektrum nyílik meg előttünk. Vajon veii belüli bevándorlók hozták Rómába az alapító hősről/áldozatról és az ő kis kunyhójáról szóló történetet, majd rómaiakká válva beépítették azokat új hazájuk alapító mítoszába?⁴⁸ Esetleg délebbi származású betelepülők hoztak Veiibe egy, az ottani városokéhoz hasonló

⁴² WISEMAN, *Remus*, 117–125.

⁴³ Ilyenekből alakultak ki a Rómában később kommercializálódott gladiátorjátékok (PALLOTTINO, *Az etruszkok*, 177–178) sőt, egy kis fantáziával, Romulus és Remus sok szerzőnél említett, és mindannyiuknál az utóbbi halálához vezető rivalizálását is értelmezhetjük ebben a keretben.

⁴⁴ CASSIUS DIO, *Rhómaiké historia*, XLVIII, 43.4 (Róma).

⁴⁵ Például PLUTARCHOS, „Romulus”, in PLUTARCHOS, *Bioi paralléloi* 28.2–3.

⁴⁶ CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 35 (ház alakú latiumi urnák); PALLOTTINO, *Az etruszkok*, 142–144 (lakóházszerű etruszk sírkamrák); TABOLLI and CERASUOLO, *Veiü*, I. 1 és II. 5 (a városon belüli temetés különlegessége).

⁴⁷ RUNG, „Romulus költözködései”, 32–35.

⁴⁸ Vö. CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 152, Karl Otfried Müller és Barthold Georg Niebuhr vitájáról.

alapítástörténetet, amely egy ráépülő rítus végrehajtása vagy az emlékhely eszerinti értelmezése révén itt is részévé vált az alapító hős mítoszának? Vagy a veiibeli helyszínen és a római történetben megfigyelhető közös motívumok a már ekkor is egy évezrede együtt élő etruszk és latin anyanyelvű „tyrrhének” szétszalazhatatlan közös örökségének részei voltak? Netán mind a két esetben a kora vaskori Latiumban elterjedt ház alakú urnák hagyományának egy korai, építészetté és egy késői, mítosszá remedializált leágazásával van dolgunk?

Ezek mind spekulatív kérdések, mégis érdemes föltenni őket, mert a jövőben a régészek, történészek és filológusok dialógusa megválaszolhatja őket,⁴⁹ főleg, ha a fentiek jegyében a jelentősebb mennyiségű etruszk régészeti anyagot a korai római történetekhez köthető reália részeként fogadjuk el, a latiumi mellett és a sok esetben gyakorlatilag kutathatatlan Róma városi helyett.⁵⁰ Ehhez azonban a római királyok és a korai köztársaság korára nézve el kell engednünk az etruszkoknak és a latinoknak/rómaiaknak azt a később valóban fontossá váló etnikai elkülönítését, amely sokszor már a kapcsolatok meglátásának szintjén is megnehezíti a dolgunkat. Elvégre néha maguk a rómaiak is mintha azt értenék az *Etruscus* vagy *Tuscus* szavakon, hogy ‘olyasmi, ami a miénk is, de erre már nem gondolunk szívesen’ – ilyenkor az archaikusság, a rejtélyesség, az eltávolítás stílusértéke fontosabbá válik a szó referenciális jelentésénél.⁵¹

Az etruszk rejtély rejtélye

Ez pedig át is vezet ahhoz a kérdéshez, hogy miért nehéz elengednünk az ismerős rómaiak és a rejtélyes etruszkok közötti különbségtételt, akár csak egy behatárolt időszakra nézve is: a „titokzatosság” egyszerűen túl vonzó, túl érdekes motívum,⁵² ráadásul nagy hagyománya is van. Ezt az „etruscheria” önmagában is erős, a késő középkorban gyökerező modern tradíciója⁵³ mellett már az antik szerzők is megelőlegezik: Liviusnál Tarquinius Priscus felesége, Tanaquil a jóslásban járatos asszonyként jelenik meg, *ut vulgo Etrusci* – ‘mint az etruszkok általában’; a római nemesifjakat „a régi időkben” az etruszk városokba küldték tanulni, ahogyan később görög földre;⁵⁴ Lucretiusnál pedig a keleti módra jobbról balra írt *Tyrrhena carmina* olvasása a jóslatokra utaló horatiusi *Babylonii numerii* kutatásának megfelelője.⁵⁵ Szintén

⁴⁹ Épp, ahogy Cornell fentebb többször is idézett fejezetét (*The Beginnings of Rome*, 151–172) az azóta megszerzett új információink is igazolják.

⁵⁰ BRADLEY, *Early Rome*, 27–29.

⁵¹ RUNG, „Aeneas, az etruszk antihős”, 271–272.

⁵² PALLOTTINO, *Az etruszkok*, 14–15.

⁵³ Lásd például CORNELL, *The Beginnings of Rome*, 151–153; PALLOTTINO, *Az etruszkok*, 5–15.

⁵⁴ LIVIUS, *Ab urbe condita* I, 34.9 (és BITTARELLO, „The Construction...”, 218), illetve IX, 36.2–3.

⁵⁵ LUCRETIUS, *De rerum natura* VI, 381–382.

közismert az etruszk jóspapok különleges helyzete Rómában: a speciális tudásukra épülő jóslataik akár politikai előnyökhöz is juttathatták őket és szövetségeseiket.⁵⁶

Ez a hagyomány, összeadódva azzal, amikor a rómaiak előbb a görög világ periferiájáról annak centrumába kerültek és „etruszkká” externalizálták az annak fősodrába nem illő örökségelemeiket, majd pedig kereszténnyé lettek és Etruriát tették meg „a babona szülőanyjává”,⁵⁷ illetve azzal, hogy az etruszk nyelvet ugyan ma már egész jól értjük, mégsem tudjuk megnyugtatóan besorolni, elegendő ahhoz, hogy a kora és késő modern európai embernek egyaránt definitív tudáseleme legyen, hogy az etruszkok alapvetően mások, mint a rómaiak. Ezt azonban, amint azt a fentiekben igyekeztem megmutatni, nem kell általános értékű történettudományi princípiumnak tekintenünk, mert inkább olyan, a történelemnek kitett állítás, amelynek igazságértéke, magyarázó ereje és paraméterei ugyanúgy változhatnak a „terepen”, a történeti időben, mint a téma kutatásának történetében.

---

⁵⁶ Továbbiakért ehhez lásd RAWSON, „Caesar, Etruria...”, 135–152.

⁵⁷ ARNOBIUS, *Adversus Gentes* 7.26 (*genetrix et mater superstitionis Etruria*).